

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

10.01.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

22.04.2019

Doç. Dr. Naciye YILDIZ

Dicle Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
naciyeildiz@dicle.edu.tr

HABERMAS'IN MEŞRUIYET KRİZİ TEORİSİ VE TÜRKİYE¹

ÖZET

Jürgen Habermas geç kapitalist toplumlarda ekonomik krizlerin yaşam dünyasına genişlediğini ileri sürmektedir. Habermas'ın teorisinde yaşam dünyası ekonomi, yönetim ve kurumsallaşmış siyasal sistem tarafından saldırıya uğrayan toplumsallaşma, değer, norm ve etiğin alanıdır. Bu sosyo-kültürel alanda çatışmalar rasyonel söylem ve uzlaşılı yoluyla çözülebilirler.

Gelişmiş kapitalist toplumlarda devlet ekonomik krizleri aşmak için bu sosyo-kültürel alana müdahalede bulunur ve böylece motivasyon krizi ortaya çıkar. Motivasyon krizi liberal ekonomik sistemin meşrulaştırıldığı başarı ideolojisi, eşitlik, liyakat, katılım gibi burjuva ideallerin aşınmasına işaret eder. Kapitalist ekonomik sistemin ürettiği eşitsizlikler liberal ekonominin yücelttiği siyasal ideolojilerle meşrulaştırılamazlar. Türkiye gelişmiş kapitalist ülkeler arasında değerlendirilmemektedir. Bu bağlamda Habermas'ın kriz teorisinin Türkiye'yi tartışmak için elverişli olmadığı ileri sürülebilir. Ancak ekonomik küreselleşme ve küresel ekonomik kriz Türkiye'de benzer meşruiyet sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma Habermas'ın meşruiyet krizi bağlamında Türkiye'deki motivasyon krizi eğilimlerini tartışmaktadır. Çalışmada önce Habermas'ın meşruiyet krizi teorisi, sonra bu teori bağlamında Türkiye'deki motivasyon krizi eğilimleri tartışılmaktadır. Çalışmanın sonunda ise teoriye yönelik eleştirilere yer verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Habermas, Meşruiyet krizi, Türkiye

HABERMAS' THEORY OF LEGITIMATION CRISIS AND TURKEY

ABSTRACT

Jürgen Habermas claims that in late capitalistic societies economic crises extend to lifeworld. In Habermas' theory lifeworld is an area of values, norms and ethics that is under attack by the economy and institutionalized political system. These socio-cultural conflicts can be solved by rational discourse and reconciliation. In advanced capitalist societies, in order to solve economic crises governments intervene in these socio-cultural areas causing motivation crisis. Motivation crisis eroded bourgeoisie ideals like achievement ideology, egalitarianism, merit, participation which are legitimized by liberal economic system. Political ideologies enriched by liberal economics cannot be legitimized by inequalities created by capitalistic economic system. Turkey is considered an advanced capitalist country. In this context, it can be claimed that Habermas' crisis theory is not applicable to Turkey. However, globalization and global economic crisis are causing legitimacy issues in Turkey as well. This work discusses motivation crisis tendencies in Turkey in context to Habermas' legitimation crisis theory. Initially Habermas' legitimation crisis theory is discussed; afterwards its connection to motivation crisis tendencies in Turkey and at the end critique is exercised on the theory.

Keywords: Habermas, legitimation crisis, Turkey

¹ Bu çalışma 3-7 Mayıs 2017 tarihlerinde Muğla'da gerçekleştirilen 2. Uluslar arası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu'nda sunulan "Habermas'ın Meşruiyet Krizi Teorisi ve Türkiye" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Giriş

Dünyanın diğer ülkeleri ve Türkiye ekonomik, siyasi ve toplumsal bakımlardan hatırı sayılır değişimlerin gerçekleştiği bir dönemden geçmektedir. Yaklaşık on yıl önce başlayan küresel ekonomik kriz dünya genelinde ve tekil olarak ülkelerde zenginler ile yoksullar arasındaki makası oldukça açmış durumdadır. Bölgesel çatışmalar ve diğer başka nedenlerle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra görülen en büyük insan göçü yaşanmaya devam etmektedir. Şimdi yeni liberal ekonomik küreselleşmenin kaybedenleri ve kazananları arasındaki sınırlar yeniden yüksek duvarlar örülerek güvence altına alınmaya çalışılmakta, milliyetçi ve içe kapanmacı politikalar tekrar taraftar toplamaya ve güç kazanmaya başlamaktadır. Böylece birbiriyle iç içe geçen iki önemli gerginlik hattı ortaya çıkmaktadır. Bir taraftan yapısal ekonomik kriz devam etmekte, ancak diğer taraftan mevcut ekonomik politikaları değiştirmeden krizin aşılabileceğini vaat eden politik aktörler yönetime gelmektedir. Böylece kapitalist üretim örgütlenmesinin yapısal olarak ürettiği ekonomik kriz toplumsal yaşamın pazar ilişkileri dışında kalan sosyo-kültürel alanlarına yayılmaktadır.

Alman filozof ve sosyolog Jürgen Habermas 1973 yılında kaleme aldığı *Legitimationsprobleme im Spaetkapitalismus (Geç Kapitalizmde Meşruiyet Problemleri)* başlıklı çalışmasında bir bakıma bugün yaşanmakta olan ekonomik ve toplumsal kriz eğilimlerini tartışmaktadır. Habermas toplumsal bütünleşmeyi, kapitalist pazar ilişkileri içinde gerçekleşen sistem bütünleşmesi ile norm ve değerlerin alanı olan yaşam dünyasında oluşan toplumsal bütünleşme arasında ayırım yaparak ele almaktadır. Böylece sistem ile yaşam dünyası bütünleşmesindeki kriz eğilimlerini ikisi arasındaki bağı koparmadan ele alması olanaklı hale gelmektedir. Yukarıda değinilen değişimler çerçevesinde bakıldığında Türkiye'de giderek ağırlaşarak yaşanan ekonomik krize paralel olarak toplumsal bütünleşme alanında da görmezden gelinemeyecek bunalım işaretlerinin çoğaldığı ileri sürülebilir. Nitekim ekonomik alanda durgunluk, daralma, şirket iflasları, yüksek enflasyon, ulusal para biriminin değerinde düşüşler ve işsizlik oranlarında yükselme gibi pek çok olgu ciddi bir ekonomik bunalıma işaret etmektedir. Diğer taraftan sıklıkla sosyo-kültürel bütünleşmenin pürüzden azade olmadığına işaret eden toplumsal kutuplaşma, değerlerde aşınma, normlara uyumsuzluk gibi “tespit” ve tartışmalar sıklıkla dile getirilmektedir. Kısaca, toplumun sistem ve yaşam dünyasında görmezden gelinemeyecek bunalım semptomlarının varlığı çeşitli toplumsal aktörler tarafından gündeme getirilmektedir.

İşte bu çalışma Habermas'ın yukarıda anılan meşruiyet krizi kuramı bağlamında sistem ve yaşam dünyasından bazı örnek olgulara dayanarak Türkiye'de yaşanmakta olan ve yaşanacak olası kriz eğilimlerini tartışmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede günümüz Türkiye'sindeki sistem dünyası ile sosyo-kültürel alan arasındaki karşılıklı etkileşime ve geçişkenliğe işaret ederek olası kriz eğilimlerine dikkat çekmeyi hedeflemektedir. Makalede önce Habermas'ın meşruiyet krizi kuramı adı geçen eseri esas alınarak açıklanmaya, devamında kuram çerçevesinde Türkiye örneğinde bazı örnek yasalar ve olgular üzerinden olası kriz eğilimleri tartışılmaya çalışılmaktadır. Daha sonra ise kurama yönelik eleştirilerle birlikte kısa bir değerlendirme yer almaktadır.

Sistemsal ve Toplumsal Bütünleşme Bağlamında Krizler

1973 yılında ilk kez yayınlanan *Geç Kapitalizmde Meşruiyet Problemleri* başlıklı çalışmasında Habermas (1973: 9), esas olarak kapitalist ekonomik örgütlenmenin Marksist çözümlenmesine sadık kalarak kapitalist sisteme içkin kriz eğilimlerini ve bunlarla birlikte harekete geçen toplumsal dönüşümleri tartışmaktadır. Habermas çalışmasına, kriz kavramını önce sağlık ve tıp, sonra Aristo ve Hegel'de klasik estetik bağlamında tartışarak başlamaktadır. Bu tartışmada krizin dışsal faktörlere bağlı olarak oluşmakla birlikte ancak beden ve kişinin kendini ortaya koyması ve kaderin şiddetini kırarak kendine yeni bir kimlik kurmasıyla çıkış yolu bulduğunu açıklamaktadır. Habermas (1973: 10-48) tıp ve sanat alanında kullanılan kriz kavramının 19. Yüzyılda sosyal bilimlerde ilk kez Karl Marks tarafından kapitalist sistemin içkin krizini açıklama bağlamında kullanıldığını ve ekonomik krizlerin dünya tarihinde ilk ve tek sistem krizi örneklerini oluşturduklarını belirtmektedir.

Habermas'a göre (1973: 42) liberal kapitalist toplumsal örgütlenmelerde krizler içsel ve “endemik”tir. Çünkü kapitalist ekonomik büyüme sürecinin az ya da çok düzenli aralıklarla ürettiği, ancak kalıcı değil geçici olarak çözüme kavuşturularak ötelenen, üstü örtülen yönetim problemleri sosyal bütünleşmeyi tehdit etmektedir. O'na göre liberal kapitalist toplumlarda birikim sürecinin

kesintiye uğraması “sermayenin yok olması”, yani azalması formunda ortaya çıkmaktadır. Sermayenin yok olması, bir taraftan sermaye sahiplerinin iflas etmesi, diğer taraftan çalışanların işsiz kalması demektir. Böylece esas olarak sermaye azalması, yok olması olarak gerçekleşen ekonomik kriz dolaysız bir biçimde toplumsal krize dönüşmüş olmaktadır (Habermas, 1973: 47). Daha net bir ifadeyle sermaye sınıfının krizi toplumsallaşmakta ve zararları diğer toplumsal kesimlere yayılmaktadır. Ancak toplumsal krizler sadece ekonomik alanla sınırlı kalmayarak normatif veya sosyal alana genişlemekte ve bu alanı negatif biçimde etkilemektedirler. Oysa sosyal sistemler kimlik sahibidirler ve bu etkilenme sonucu kimliklerini kaybedebilirler. Bu nedenle Habermas’a göre (1973: 13) toplumbilimsel bir kriz kavramı sistem dünyası ile sosyal bütünleşme arasındaki ilişkiyi kapsamalıdır.

Habermas (1973: 13, 14) kriz teorisini oluştururken sosyal ve sistem olmak üzere iki farklı bütünleşme (*entegrasyon*) alanı arasında ayırım yapmaktadır. Ona göre sosyal bütünleşme içlerinde konuşan ve eyleyen öznelerin toplumsallaştığı kurumları kapsamaktadır. Bu kapsamda sosyal sistem sembolik olarak yapılaşmış yaşam dünyasına işaret etmektedir. Habermas (1973: 14) yaşam dünyası kavramıyla, bir toplumdaki normatif yapıları, değer ve anlamlarla ilgili kurumları konu edindiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşımda yaşam dünyasında veya sosyal bütünleşmede toplumsal olaylar ve durumlar toplumsal bütünleşme işlevleri açısından analiz edilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında toplumsallaşma işlevinin sosyal sistemler tarafından üstlenildiği veya yerine getirildiği ortaya çıkmaktadır.

Habermas’a göre (1973: 21) sosyal sistemler toplumsallaşmayı normatif yapılar yoluyla yapmaktadırlar. Normatif yapılar içinde gerçekleşen toplumsallaşmayla “ihtiyaçlar yorumlanmakta², davranışlara lisans verilmekte ve bağlayıcı hale” getirilmektedir. Habermas (1973: 14) bu noktada Parsons’a göndermede bulunarak sosyal sistem ile onun teorisindeki “bütünleşme” (*entegrasyon*) ve varlığını sürdürme (*pattern maintenance*)³ kavramlarının kapsadığı alana işaret ettiğini ve bunun bir tür toplumların iç doğası olarak yorumlanabileceğini belirtmektedir. Habermas’a göre (1973: 21) sosyal sistemi oluşturan davranış ve değerlendirme normları “geçerlilik talebi” içermektedirler. Bu talep ise ancak söylemsel (*diskursiv*) olarak çözümlenebilecek bir sorundur. Bu bağlamda toplumsal sistemlerin iç doğalarına yönelik olarak söylemsel süreçlerde geçerlilik niteliğine kavuşmuş normlara dayanan iletişimsel davranış gösterdiklerine dikkat çekmektedir.

Habermas (1973: 15) sosyal sistemden sonra sistem bütünleşmesi üzerinde durmakta ve sistem bütünleşmesini ise Parsons’ın uyum (*adaptation*) ve amaca ulaşma (*goal attainment*) kavramlarına karşılık kullandığını ifade etmektedir. Sistem bütünleşmesinin ekonomi ve kurumsallaşmış siyasal

² N. Fraser (2006: 1-20) İhtiyaçlar Mücadelesi başlıklı çalışmasında “farklı insan gruplarının tam olarak gerçekten neye ihtiyacı olduğu ve bu konularda son sözün kime ait olduğu hususlarında” birçok anlaşmazlıklar olduğunu ve “geç kapitalist refah toplumlarında insanların ihtiyaçları hakkında” konuşmanın “siyasal söylemin önemli türlerinden” biri olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre “ihtiyaçlara ilişkin konuşma eşitsiz söylemsel (ve söylemsel olmayan) kaynaklara sahip grupların meşru toplumsal ihtiyaçlarını” kamusallaşabilir ve kabul edilebilir hale getirmeye çalıştıkları bir mücadele alanıdır. Bu çerçeveden bakıldığında ona göre bir ihtiyaçlar siyaseti “analitik olarak ayrı, ama pratik olarak birbiriyle” bağlantılı üç “uğrağı” içermektedir. Bunlardan birincisi, “verili bir ihtiyacın siyasal statüsünü” oluşturmak, kabul veya reddetmek için yürütülen mücadeledir. Bu noktada yapılan, verili herhangi bir ihtiyacın “meşru siyasal bir gerekçe olarak geçerli” kılınmasını veya “gayri siyasi bir mesele olarak” dışlanmasını sağlamaktır. İkincisi, “bir ihtiyacın yorumu için verilen mücadeledir ve söz konusu ihtiyacı tanımlayacak ve nasıl giderileceğini belirleyecek güç” ve kuşkusuz yol, yöntem ve biçim üzerine yürütülmektedir. Üçüncü mücadele ise “bir ihtiyacın giderilmesi adına” verilmekte ve mevcut karşılama biçiminin devamı ya da ihtiyacın karşılanmamasına yöneliktir. Ancak Fraser, ihtiyaçların yorumlanmasına ilişkin toplumsal söylemin “aile ve resmi ekonomi” içeren özel alan kurumları tarafından depolitize edildiğini ileri sürmektedir.

³ T. Parsons toplumun devamını sağlamak için her biri farklı işleve sahip, ancak birbiriyle karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bulunan dört temel kavram üzerinde durmaktadır. Bunlardan “uyum veya uyarlanma (*Adaptation*)” esas olarak ekonomik sistemi içermektedir. Ekonomik sistem toplumun üyelerinin maddi ihtiyaçlarının karşılanması, bunu sağlayabilmek için dış çevre, ekonomik üretim ve bölüşüm işlevlerini yerine getirmektedir. “Amaca ulaşma (*goal attainment*)” esas olarak toplumun hedef ve amaç belirlemesi, bunlara ulaşmak için organizasyonlar oluşturması ve bunlarla ilgili diğer işlevleri yerine getiren siyasal sisteme işaret etmektedir. “Bütünleşme (*integration*)” toplumun ortak aidiyet, kimlik, birlik, cemaat duygusu oluşturmak için oluşturduğu sosyal davranış ve denetim kuralları, iletişim gibi unsurları içerir. Ve son olarak “varlığını sürdürme (*latency*)” ise kuşaklar boyu kurallar, adetler, kültürü aktararak toplumun sürekliliğini sağlamasını ifade etmektedir. Burada akrabalık sistemleri, eğitim kurumları, hukuk gibi toplumsallaşma kurumları işlev görmektedir (Slattery, 2011: 376-377).

sistemi kapsadığını, normatif olmayan alana karşılık geldiğini, bunun bir tür toplumun dış doğası olarak kavranabileceğini belirtmektedir. Toplumsal sistemler dış doğalarına yönelik olarak teknik kurallara göre araçsal davranışlar göstermektedirler. Habermas'a göre (1973: 25) üretim güçlerindeki gelişme sistemin gücünü yükselterek normatif yapılarda değişikliğe yol açacak, normatif yapılardaki bu değişiklik ise sistemin özerkliğini sınırlayacaktır. Bu sınırlama normatif yapılardaki değişikliğin yeni meşruiyet talepleri ortaya çıkarmasından ve böylece değerlerin değişimi için oyun alanının daralmasından kaynaklanmaktadır.

Habermas (1973: 39) ekonomik sistem ile sosyal sistem arasında yaptığı ayırma dayanarak bu iki sistemin kriz eğilimleri arasında da bir ayrıma gitmektedir. Bu bağlamda kapitalist örgütlenme biçiminde ekonomik sistemin sadece politik sistemden ayrılmakla kalmadığını, ayrıca ekonomik sistemin sosyal bütünleşmede payı olan bir unsura veya sosyal bütünleşmeye etki eden bir konuma ulaştığını ileri sürmektedir. Habermas bu bağlamda ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan yönetim problemlerinin kimlik tehditlerine dönüşebildiğini ve kendisinin de esas olarak bu anlamda bir sistem krizinden söz etmek istediğini belirtmektedir.

Habermas'a göre (1973: 12-13) toplumun üyeleri yapı değişimlerini varoluşsal tehlike olarak tecrübe ettiklerinde ve sosyal kimliklerini tehdit eder biçimde duyumsadıklarında bir krizden söz edilebilir. İşte bu kriz dönemlerinde kimlik sahibi olan toplumsal sistemler bu kimliği kaybetme riskiyle karşılaşır. Sistem bütünleşmesinin bozulmasıyla birlikte sosyal bütünleşme tehlike girdiğinde bu durumdan normatif yapılara ilişkin toplumsal uzlaşma öylesine negatif etkilenir ki toplum dağılmaya, çözülmeye hazır hale gelir. Dolayısıyla sosyo-kültürel alanda kriz durumu toplumda bütünleşmeyi sağlayan sosyal kurumların dağılması formunda gerçekleşmektedirler.

Habermas bu çalışmaya konu olan yapıtında geç kapitalist toplumlarda kriz eğilimlerini tartışmaya başlamadan önce farklı toplum tipleri ve bunların sahip olduğu örgütlenme biçimlerini ele almaktadır. Konun bütünlüğüne katkısı bakımından izleyen bölümde Habermas'ın yapıtında yer verdiği toplum tipleri ve bunlardaki kriz biçimlerinin kısaca özetlenmesi yararlı olacaktır.

Habermas'ta Toplum Tipleri

Habermas (1973: 31-32), genel olarak kabile veya "ilkel toplumsal formasyon" (Held ve Simon, 2006: 390), geleneksel, kapitalist ve postkapitalist olmak üzere dört toplum tipi arasında ayırım yapmaktadır. Bunlardan kabile toplumları dışında kalanların hepsi sınıflı toplumlardır. Bu toplum tiplerinden kabile toplumlarında birincil roller yaş ve cinsiyete dayalıdır ve akrabalık sistemleri geçerlidir. Aile kurumu sosyal ve sistem bütünleşmesini birlikte tek başına sağlamaktadır. Dünya görüşü ve normlar farklılaşmamıştır. Toplumsal değişim ve kriz çevre, nüfus, savaş, işgal gibi dış nedenlerle gerçekleşmektedir. Geleneksel toplumlarda ise bürokratik bir yönetim merkezi oluşarak akrabalık sistemlerinden farklılaşma başlamıştır. Böylece toplumsal zenginliğin üretimi ve bölüşümü aileye dayalı oluşumlara göre değil, üretim araçlarını özel mülkiyetine dayanmaya başlamıştır. Merkezi devlet yapısının oluşumu ile birlikte güç ve idare devlette birleşmiş, aile ekonomik işlevini tamamen, sosyalleşme işlevini ise kısmen yitirmeye başlamıştır. Geleneksel toplumlar aynı zamanda güç, para ve pozitif hukukun ayrıştığı sınıflı toplumlardır. Sınıflı toplumlarda üretim araçlarının özel mülkiyeti ile birlikte şiddet ve güç ilişkisi kurumsallaştığı için bu kurumsallaşmış şiddet ve güç ilişkileri sürekli biçimde sosyal bütünleşmeyi tehdit etmektedir. Geleneksel toplumlarla birlikte içsel çelişkilerden kaynaklanan kriz tipi ortaya çıkmaya başlamıştır (Habermas, 1973: 33- 36). O'na göre sınıflı toplumlarda, toplumsal zenginlik hem eşitsiz, hem de meşru dağıtılmak zorundadır. Bu durumda, yani eşit olmadığı halde meşru kabul edilen toplumsal zenginliğin eşitsiz dağıtımından kaynaklanan toplumsal çatışma, birbirine karşıt geçerlilik taleplerinin ideolojik biçimde güvence altına alınmasıyla geçici olarak çözülmektedir.

Habermas (1973: 36, 37) kapitalist üretim biçiminin örgütlenmesiyle birlikte; kolluk ve yargılama teşkilatı ile özel hukuk ilişkilerinin; sosyal haklar, sosyal güvence ve diğer emeği korumaya yönelik programlar ile serbest pazar mekanizmasının kendi içsel yıkıcı etkilerine karşı korunmaya alındığını belirtmektedir. Ayrıca kapitalist üretim örgütlenmesinde ulaşım, taşıma, kamusal eğitim gibi faaliyetlerle ekonomik alt yapı hizmetleri ve yatırımın ön koşullarının yerine getirildiğine dikkat çekmektedir. Bunun dışında vergi, banka, şirketler hukuku gibi düzenlemelerle birikim süreci içinde oluşan ihtiyaçlara özel hukukun uyum sağlanmasının garanti altına alındığına işaret etmektedir. O'na

göre kapitalist ekonomik örgütlenmenin devamı ve yeniden üretimi için gerekli olan bu dört temel görev devlet tarafından üstlenilmekte ve yerine getirilmektedir.

Habermas'a göre (1973: 37-39) liberal kapitalist örgütlenmede ekonomik sistemin politik sistemden ayrılmasıyla birlikte geleneksel bağlardan kopan pazar aktörlerinin faydacı davranışlarını kapsayan bir alan oluşmakta ve bununla birlikte değer yönelimli davranışlar yerini çıkar yönelimli davranışlara bırakmaktadır. Fakat liberal kapitalist toplumlarda sınıf egemenliğinin politik olarak anonimleşmesiyle birlikte ortaya başka bir sorun çıkmaktadır. Bu problem; Sınıf egemenliğinin anonimleştiği durumda egemen sosyal sınıfın toplumun diğer kesimlerini onlar üstünde egemenlik uygulamadığına veya egemen olmadığına inandırmak zorunda kalmasından kaynaklanmaktadır. Habermas'a göre (1973: 41) liberal kapitalist toplumlarda krizler çözülmemiş ekonomik yönetim sorunları biçiminde ortaya çıkmaktadır. Böyle olduğu için sistem bütünleşmesinin karşılaştığı bütün sorunlar doğrudan sosyal bütünleşme tehlikeleri halini almaktadır. Habermas bu bağlamda kabile toplumları ile liberal kapitalist toplumlar arasında bir benzerlik olduğunu ileri sürerek, her iki toplum tipinde de sistem ve sosyal bütünleşme arasında bir kopma olmadığını, bir alandaki krizin diğerini de tehdit ettiğini belirtmektedir.

Geç Kapitalist Toplumlarda Meşruiyet Krizi

Habermas (1973: 50-51) geç kapitalist toplumlarda kriz eğilimlerini tartışmadan önce geç kapitalist toplumların “betimsel” bir modelini çizmektedir. Buna göre örgütlü veya devlet tarafından düzenlenmiş geç kapitalizmin liberal kapitalizmden farklı iki önemli niteliği bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi yatırımların yoğunlaşma süreçleri, uluslu ve çokuluslu ortaklıkların oluşması, mal, sermaye ve işgücü pazarının örgütlenmesi, düzenlenmesi sonucu artık rekabetçi kapitalizmden uzaklaşmasıdır. Diğer ise pazarın işlevsel boşluklarına devletin müdahale etmesiyle birlikte aslında liberal kapitalizmin sonun gelmesidir. Bu değişimler sonucu rekabetçi ve liberal kapitalizmin varlığı sorgulanır hale gelmektedir (Habermas, 1973: 51).

Habermas'a göre (1973: 51, 52) geç kapitalist toplumlarda ekonomik, idari ve meşruiyet olmak üzere üç temel sistem bulunmaktadır. Bunlardan ekonomik sistem pazar mekanizmasını, yani özel sektör ve kamusal sektörü kapsamaktadır. İdari veya yönetim sistemi ise esas olarak devletin ekonomik sistemin işleyebilmesi için, bu sistemden gelen “emirleri” veya talepleri yerine getirdiği örgütlenme alanına işaret etmektedir. Bu alanda devlet bir taraftan bütün ekonomik sistemin işlemesi için kapsayıcı bir planlama yapmakta, diğer taraftan biriken sermayenin yatırım yapması için uygun koşullar yaratmakta ve iyileştirmektedir. Kısaca devlet bu alanda yatırım hürriyeti, para politikası, krediler, fiyat istikrarı, yatırımları destekleme, yönlendirme, ulusal rekabet düzeyini geliştirme, ulaşım, taşıma, eğitim, sağlık, kent, konut ve diğer alt yapı yatırımlarında iyileştirmeler yapma yönünde kararlar almakta ve uygulamaktadır. Bütün bu alanlarda esas olarak amaçlanan işgücünün verimliliğini ve bununla birlikte sermaye birikimini artırmaktır (Habermas, 1973: 54).

Geç kapitalist toplumlarda liberal kapitalist toplumlardan farklı olarak devlet aygıtı sadece kapitalist üretim koşullarını güvence altına almamakta, aynı zamanda bu alanlara müdahil olmaktadır. Bu toplumlarda serbest pazar mekanizmasının kendi yapısal işlev bozuklukları ve idari mekanizmanın bozuk işlevli yan etkileri burjuvazinin temel ideolojisi olan “adil değişim ve dağılımı” paramparça etmektedir. İşte ortaya çıkan bu “çıplak” çelişkili durum, yani devlet ile sermayenin işbirliğinin meşrulaştırılmamış veya meşrulaştırılmamış hali ve buna devletin müdahalesi kaçınılmaz biçimde bir meşrulaştırmaya ihtiyaç oluşturmaktadır (Habermas, 1973: 54-56).

Ancak bu meşrulaştırma çabası artık kapitalizmin gelişmesiyle birlikte çözülmüş ve yok olmuş geleneksel unsurlara dayanarak gerçekleştirilecek durumda değildir. Çünkü burjuva ideolojisi bu arada evrensel bazı değerler yaratmıştır. İnsan ve yurttaş hakları, politik seçimlere katılma hakkı gibi pek çok unsur artık meşruiyet üretmenin ancak “olağanüstü koşullarda ve geçici olarak genel seçim mekanizmasından” bağımsızlaştırılmasına izin vermektedir. Bu çerçevede meşruiyet meselesi ancak yurttaşların siyasi irade oluşturma süreçlerinde, yani formel değil, materyal demokraside çözüme kavuşturulabilir bir duruma gelmiştir. Formel demokratik idari yapılar ve süreçler ise idari kararların yurttaşların belirli güdülerinden (motivasyonlarından) bağımsız alınmasını sağlamaktadır. Bu durum, yurttaşların katılmadığı, ancak kitlesel bağlılığa dayanan bir meşruiyet süreci ile sağlanmaktadır.

Kitlesel bağıllık aslında apolitikleşmiş veya depolitize olmuş bir kamuoyuna işaret etmektedir. Apolitikleşmiş bir kamuoyu politik olarak ilgisizleşme, kariyere, boş zaman ve tüketime yönelme yoluyla yurttaşların özel alana dönmesini, sisteme uyumlu çıkarlar benimsemesini, sosyal programlara ilgi gösteren ve eğitim sistemi içine gömülü “liyakat ideolojisini” taşıyan kamuoyudur. Apolitik bir kamuoyunun ortaya çıkardığı diğer bir sonuç ise elitler teorisi ve teknokratik sistem içinde kendi meşruiyetini üretmesidir. Böylece depolitize olmuş bir kamuoyu meşruiyet ihtiyacını özel alana çekilme ve yönetimi teknokratlara veya elitlere⁴ bırakma unsurları aracılığıyla küçültmektedir (Habermas, 1973: 54-56).

Habermas (1973: 61) geç kapitalist büyümenin ekonomik, antropolojik ve uluslararası alanda süreç içinde bazı sonuçlar üreteceğini ileri sürmektedir. Kapitalist ekonomik büyüme ekonomik alanda çevre problemleri üretmektedir. Diğer bir ifadeyle ekonomik büyüme biyolojik çevrenin kapasitesinin sınırlarına dayanmıştır. Bu durumdan çıkmak, kapitalist örgütlenme ilkelerini terk etmeden gerçekleşmeyeceği için oldukça zordur. Antropolojik alanda sınırlara dayanma dış çevrede olduğu gibi gerçekleşmemektedir. Ekonomik alanda dış çevrenin dengesinin bozulmasında olduğu gibi kişilik sistemlerinin sınırlarına dayanıldığında açık sinyaller alınmaz. Burada sinyaller Habermas’a göre (1973: 64) toplumsal sistemin kendi işleyiş motivasyonlarını ürettiği toplumsallaşma alanında görülebilmektedir. Bilindiği gibi toplumsallaşma olayı davranış örgütlenmelerini belirlemekte ve özneler arası iletişime dayalı yapılarda gerçekleşmektedir. Davranış örgütlenmeleri ise gerekçelendirme ihtiyacı içinde bulunan normlar ve kişilik sağlayan anlam sistemlerine bağlıdır. Habermas’a göre (1973: 65) işte bu iletişimsel davranış örgütlenmeleri karar almak zorunda olan sistemlerin karmaşıklığına engel oluşturmaktadır. Bu durumda engeli aşmak ancak üyelerin motivasyonlarından kopmuş, bağımsızlaşmış karar süreçleri devreye alınarak gerçekleşebilmektedir. Bu da, kitlesel sadakat biçimine ya da genelleşmiş bir katılıma hazır olma durumuna yol açmaktadır. Bu bağlamda Habermas (1973: 65) şunu ileri sürmektedir: “Ne zaman davranış motivasyonları gerekçelendirmeye dayalı normlar üzerinden yürümese ve kişilik yapıları kimlik sağlayan anlam sistemleri üzerinden kendi bütünlüğünü oluşturmak zorunda olmazsa, o zaman kararların motivasyonsuz kabulü itirazsız rutinler haline getirilmiş” olur. Bütün bu açıklamalardan sonra Habermas (1973: 67) olası kriz eğilimlerini şematik olarak aşağıda tabloda görüldüğü gibi göstermektedir.

Olası Kriz Eğilimleri

<u>Çıkış Yeri</u>	<u>Sistem Krizi</u>	<u>Kimlik Krizi</u>
Ekonomik Sis.	Ekonomik Kriz	-
Politik Sis.	Rasyonelleşme Krizi	Meşruiyet Krizi
Sosyo-kül. Sis.	-	Motivasyon Krizi

Kaynak: Habermas (1973: 67).

Habermas çıkış noktalarıyla birlikte verdiği bu dört muhtemel kriz eğiliminden oluşan “tipoloji”sinden (Swingewood, 1998: 342) sonra kriz eğilimlerini tek tek açıklamaktadır. Türkiye örneğinde açıklayıcı olabilmesi amacıyla izleyen bölümde Habermas’ın kriz tanımlamaları ve eğilimlerini özetlemek faydalı olacaktır.

Ekonomik Kriz Eğilimleri

Habermas’a göre (1973: 66-68) ekonomik sistemin girdileri iş ve sermayedir. Kapitalist üretim örgütlenmesinde girdi tarafında kriz olduğu görülmemiştir. Ekonomik krizin çıktıkları ise sosyal

⁴ Habermas (1973: 169-170), burjuva demokrasisine yönelik Marksist eleştiriye bir karşılık olarak elit kuramının ileri sürüldüğünü belirtmektedir. Ona göre elit kuramının demokrasi anlayışı “özgürlük olmadan refah”ın olabileceğini içermekte ve böylece demokrasi “yurttaşların kamusal-söylemsel irade oluşumu süreçlerine katılarak egemenliğin rasyonelleştirilmesi” amacını gerçekleştirmek yerine güç sahibi, egemen elitler arasında uzlaşma sağlamayı amaçlamaktadır. Bu “egemenlik kuramına” göre demokrasinin önkoşulları: a-seçmenler birbiriyle rekabet eden elitler arasında seçim yapabiliyorsa, a-elitler ellerindeki gücü miras olarak bırakamıyorlarsa ve yeni toplumsal gruplara elit pozisyonuna ulaşma yollarını kapatmıyorlarsa, c-elitler güç tekeline değil, değişen koalisyonlara bağımlı iseler ve d-ekonomi, eğitim ve sanat gibi farklı toplumsal alanlarda etkili olan elitler kendi aralarında bir ortaklık oluşturamıyorlarsa karşılanmış demektir.

tabakalara dağılan tüketim veya gelir değerleridir. Eğer çıktı krizleri, yani farklı toplumsal kesimler arasındaki refah veya toplumsal zenginliğin bölüşümü krizleri pazar mekanizmasına müdahale eden geç kapitalist toplumlarda da devam ediyorsa bu şu anlama gelmektedir: Devletin müdahalesi ekonominin emirlerine boyun eğmekte ve kapitalist ekonomik işleyişe uygun olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda devlet sermayenin politikasını başka araçlarla devam ettirmektedir. Bu durumda ücretli emek ve sermaye arasındaki yapısal asimetri devam edeceği için devlet sermayenin düşen kar oranlarını gideremeyecek ve var olan eşitsizliği politik araçlarla sürdürecektir. Bu nedenle ekonomik kriz sosyal kriz halini alarak sermaye sahipleri ile ücrete bağımlı kitleler arasındaki sınıf karşıtlıklarının somut biçimde açığa çıktığı politik çatışmalara yol açacaktır.

Politik Kriz Eğilimleri

Habermas'a göre (1973: 68-70) politik sistem girdi olarak olabildiğince dağınık ve yaygın bir kitlesel sadakate ihtiyaç duymaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında siyasal sistemin girdi krizleri meşruiyet krizleridir. Siyasal sistemin çıktıları ise idari kararlardan oluşmaktadır. Siyasal sistemde çıktı krizleri rasyonalite krizleri formundadır. Burada idari sistem ekonomik sistemden aldığı yönetim, sevk ve emirleri yerine getirememektedir. Bu çerçevede bakıldığında siyasal sistemde bir girdi krizi olarak meşruiyet krizi şuna işaret etmektedir: Meşruiyet sistemi, ekonomik sistemin yönetim ve sevk emirlerinin yerine getirilmesinde kitlelerin sadakatini gerekli düzeyde sağlayamamaktadır.

Meşruiyet ve rasyonalite krizi siyasal sistemde ortaya çıkmakla birlikte görünüş biçimleri farklıdır. Rasyonalite krizi ekonomik krizin uzantısı biçimindedir. Bu bağlamda rasyonalite krizi esas olarak genelleştirilemeyen çıkarları yönetim çelişkileri ve yetersizlikleri olarak dışarıya yansıtmaktadır. Bu da devlet aygıtının dağılması ve meşruiyetinin sorgulanması anlamına gelmektedir. Buna karşın meşruiyet krizi ise doğrudan kimlik krizi olarak ortaya çıkmaktadır. Burada artık bir sistem bütünleşmesi tehlikesi değil, devletin planlama görevlerinin gerçekleşmesi sorgulanır hale gelmekte ve kuşkusuz bununla birlikte üretim araçlarının özel mülkiyetinin formel demokratik güvenliği tartışılır hale gelmektedir (Habermas, 1973: 68, 69).

Habermas'a göre (1973: 69) rasyonalite krizinin ekonomik krizle bağlantılı çelişkili süreçlere işaret eden iki yönü bulunmaktadır. Bir taraftan geç kapitalizmde sermayenin değerlendirilmesini güvence altına almak için idari planlamaya ihtiyaç artmaktadır. Ama aynı zamanda üretim araçlarının özel mülkiyeti devlet müdahalesinin sınırlandırılmasını gerektirmektedir. Bu iki çelişik sürecin iç içe geçerek birlikte hareket etmesi kamu yönetiminde rasyonalite açığı oluşturmaktadır. Habermas'a göre (1973: 70) kamu yönetiminde rasyonalite açığı; Devlet aygıtının verili koşullar altında ekonomik sistem için yeterli derecede olumlu veya onun yararına yönetim hizmeti sunamamasına işaret etmektedir. Meşruiyet açığı ise idari araçlarla meşruiyet sağlamak için etkili normatif yapıların gerekli düzeyde korunamaması ve üretilmemesidir. Bu durumda devlet "bilinçli olarak ideoloji planlama ve yaratma işini" kendisi üstlenmek zorunda kalmaktadır (Held ve Simon, 2006: 402). Ancak bu idari kanallarla "ideoloji planlama ve üretme" yoluyla meşruiyet üretme işi içsel olarak önemli bir tehdit içermektedir. Bu tehdit, kimlik sağlayan sosyo-kültürel unsurların amaçlı ve bilinçli olarak araçsallaştırılmasının açığa çıkmasıyla birlikte üretilen meşruiyetin kendisinin sorgulanır hale gelmesidir.

Habermas'a göre (1973: 70) kapitalist gelişme sürecinde politik sistem sınırlarını sadece ekonomik sistemin değil, aynı zamanda sosyo-kültürel sistemin içine kadar genişletmektedir. Örgütlenme rasyonalitesi genişledikçe, yani bürokratikleşme geliştikçe kültürel aktarımlar etkisini yitirmekte ve kaybolmaktadır. Oysa Habermas'a göre (1973: 70) meşruiyet açısından önemli olan kültürel aktarımlar idari yollarla yeniden tamir edilemezler. Ayrıca ona göre kültürel ürünlerin idari olarak işlenmesi, onun içerdiği anlam ve normların kamusal konular haline gelmesi, yani kamusal kazanması demektir ki, bu da söylemsel irade oluşumu alanın genişlemesi anlamına gelmektedir. Bu kamusallaşma ise depolitize olmuş bir kamuoyunun varoluşsal unsurlarının tartışılır hale gelmesi demektir.

Sosyo-kültürel Kriz Eğilimleri

Habermas'a göre (1973: 70-72) sosyo-kültürel sistem girdilerini ekonomik ve politik sistemden alır. Bu girdiler arasında talep edilen mallar, hizmetler, hukuk ve idari sözleşmeler, kamusal ve sosyal

güvenlik v.b. gibi unsurlar yer almaktadır. Ekonomik ve siyasi kriz eğilimleri sadece sosyo-kültürel sistem üzerinden patlamaktadırlar. Çünkü bir toplumun sosyal bütünleşmesi sosyo-kültürel sistemin çıktılarına bağlıdır. Sosyo-kültürel sistem kendi girdilerini ekonomik sistem gibi kendisi örgütleyemediği için sosyo-kültürel sistem için bir girdi krizinden söz edilemez. Bu nedenle sosyo-kültürel alandaki krizler esasen sürekli çıktı krizleridir. Habermas'a göre sosyo-kültürel kriz eğilimleri şu koşullar oluştuğunda beklenebilir: Normatif yapılar kendi içsel mantıklarına göre o şekilde değişikliğe uğramıştır ki, devlet aygıtının emirleri ile çalışma yaşamının emirleri arasındaki tamamlayıcılık veya örtüşme bir taraftan, yorumlanmış ihtiyaçlar (bkz. Dipnot 2) ve toplumun üyelerinin meşru beklentileri arasındaki tamamlayıcılık veya örtüşme diğer taraftan bozulmuştur. Dolayısıyla geç kapitalist toplumlarda sosyo-kültürel kriz eğilimleri iki düzeyde gözlemlenebilir. Bir taraftan ahlak ve dünya tasavvurlarını içeren kültürel aktarımlar düzeyinde, diğer taraftan ise okul, aile, kitle iletişimi ve eğitim sisteminin yapısal değişimi düzeyinde ortaya çıkabilirler.

Habermas (1973: 73-105) çalışmasının bundan sonraki bölümlerinde ekonomik, rasyonalite ve meşruiyet krizlerine ilişkin kuramsal tartışma yürütmektedir. Bu hacimli tartışmanın boyutları bu bildiriye sığamayacak kadar geniş olduğu ve Habermas'ın kriz teorisinde esas ağırlık noktasını meşruiyet ve bağlı olarak motivasyon krizi oluşturduğu için bildirinin bundan sonraki bölümü motivasyon krizini ele alacaktır.

Geç Kapitalist Toplumlarda Motivasyon Krizi

Buraya kadar aktarılan anlatımlardan da anlaşıldığı gibi Habermas'ın kriz teorisinde sistem krizleri ekonomik ve rasyonalite krizi, toplumsal bütünleşmeyi tehdit edenler ise meşruiyet krizleri olarak sınıflandırılmaktadır (Swingewood, 1998: 344). Habermas'a göre (1973: 106) sosyo-kültürel sistemin çıktıları, devlet ve ekonomik sistem için bozuk işlevli veya işlevsiz hale geldiğinde motivasyon krizinden söz etmek gerekir. Ona göre geç kapitalist toplumlarda motivasyon sağlayan en önemli unsurlar “yurttaş ve ailevi-mesleki özalcilik”, yani bireysel-rasyonel yurttaş ile ailevi-mesleki alanda özel alana çekilmeden oluşmaktadır. Bu unsurlardan yurttaşın özel alana kapanması esas olarak depolitize olmuş bir kamusal yapısına işaret etmektedir. Böyle bir yapılaşmada “yurttaşlar idari sistemin yönlendirmesine ve ihtiyaç giderici hizmetlerine daha fazla ilgi gösterirken, meşruiyet süreçlerine uygun katılımın kurumsal olarak öngörülmesi olanaklarına daha az katılım göstermektedirler.” Ailevi ve mesleki alanda özalcilik ise “aile merkezli tüketim ve boş zamana ilişkin ilgi ve çıkarlar” ile “statü rekabetine uygun kariyer yönelimli” bir duruşa işaret etmektedir. Mesleki özel alana çekilme “liyakat rekabetine dayanan eğitim ve istihdam sisteminin yapılanmasına” işaret etmektedir. Kısaca “sivil ve ailevi-mesleki özalcilik”ten “toplumsal sistemin çıktılarına (örneğin, para, toplumsal statü, eğlence, toplumsal istikrar) yönelik yüksek ilgi ile, karar ve meşrulaştırma süreçleriyle ilgili girdiye yönelik düşük ilgi (örneğin, siyasal katılım) anlaşılmalıdır” (Held ve Simon, 2006: 403).

Habermas'a göre (1973: 107-109) özel alana ilişkin motivasyon örnekleri “kültürel örnekler içinde yer almaktadırlar ve bu kültürel örnekler ise kapitalizm öncesi ve burjuva toplumunun gelenek unsurlarının karışımından” oluşurlar. Burjuva toplumları her zaman kendi kendilerini üretmeyen ve yeniden üretmeyen kültürel koşullara bağımlı oldukları için bu toplumlarda kültürel çerçeve koşulları “paraziter” biçimde geleneklerden üretilmektedir. Kısaca kapitalist sistem bir taraftan motivasyon üreten geleneksel yapıları çözmekte, diğer taraftan kendisi kendi başına motivasyon üreten kültürel koşullar üretmediği için geleneksel yapılara bağımlılık göstermektedir. Held ve Simon (2006: 403) bu bağlamda iki çelişik sürecin harekete geçtiği, yani kapitalist ekonomik sistemlerin motivasyon üreten geleneksel yapıları yok ederken bunların yerine ikame edilecek normatif yapıları üretmediğine işaret eden bir Habermas okuması yapmaktadırlar.

Habermas'a göre (1973: 108) geç kapitalist toplumlarda diğer bir motivasyon krizi sendromu sahiplenici bireycilik ve yararcılık çerçevesinde tespit edilebilir. Bu kapsamda bir taraftan sahiplenici bireycilik⁵ ve yararcılık temelli değer yönelimlerine, diğer taraftan dinsel aktarımlarla güvence altına

⁵ Habermas'ın (1973: 109) atıfta bulunduğu C.B. Macpherson tarafından geliştirilen “sahiplenici bireycilik” kavramı esas olarak liberal demokrasi kuramının Marksist sınıfsal eleştiriye tabi tutularak revizyondan geçirilmesinde kullanılan bir kavramdır. Bu yaklaşıma göre kapitalist toplumlarda liberalizm demokrasiden önce, sahiplenici bireycilik de liberalizmden önce gelmiş ve liberal kapitalizm bu önceliklere göre biçim almıştır. Sahiplenici birey anlayışı esas olarak bireyin “kendi

alınmış orta sınıfın liyakata dayalı meslek ahlakına ve alt sınıfların kaderciliğine işaret edilebilir. Habermas'a göre (1973: 109) bu gelenekler “uygun aile yapıları, eğitim planlama ve teknikleri yoluyla eğitim süreçlerinde” uygulanmaktadır. Ancak tahmin edilebileceği gibi bu eğitim süreçleri de toplumsal sınıflara özgü motivasyon yapılarına yol açmaktadırlar.

Habermas (1973: 112) Weber'in rasyonelleşme kuramına atıf yaparak “araç rasyonel eylemlerin alt sistemlerinin geç kapitalist gelişme itkileri”yle birlikte; “meslek pratiklerinin bilimselleşmesi”, hizmet sektörünün patlamasıyla birlikte giderek daha fazla insanlar arası ilişkilerin meta formunu alması, önceden enformel olan politik ve toplumsal alanların ve ilişkilerin giderek idari olarak düzenlenmesi ve hukuksallaşması, politika ve kültürün ticarileşmesi ve eğitim süreçlerinin bilimselleşmesi ve psikolojikleşmesi”nin gerçekleştiğini belirtmektedir.

Habermas'ın (1973: 113-115) motivasyon krizi bağlamında üzerinde durduğu diğer önemli bir unsur “liyakat ideolojisi”dir. Ona göre liyakat ideolojisi “bireysel yetenekler, beceri, başarıya bağlı olarak toplumsal kazanımların dağıtılması” veya üleştirilmesidir. Ancak bu üleştirilmenin koşulu” halk kesimlerinde pazar mekanizmasının değişim ilişkilerinin sosyal şiddet olduğu bilindiği için sisteme uyum inandırıcılığını” kaybetmiştir. Onun yerine, yani “liyakat ideolojisinin yeni sürümlerinde pazar başarısı yerine formel eğitim yoluyla dağıtılan mesleki başarı gelmiştir. Bu mesleki başarının inandırıcılığı ancak şu koşullarda: a- birbirini izleyen eğitim kademelerine geçişte eşitlik ve adalet, b- okul becerilerinin ve başarılarının dışlayıcı olmayan değerlendirme ve ölçme yoluyla belirlenmesi, c- eğitim ve meslek sisteminin eş zamanlı gelişmesi, d-somut yapıları bireysel becerileri değerlendirmeyi sağlayan çalışma süreçlerinin varlığıyla garanti altına alınabilir. Habermas'a göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra eğitimde adalet artmış olmakla birlikte eğitim sisteminin genişlemesi meslek sistemlerindeki değişimlerden bağımsızlaşmıştır. Eğitim süreçleri ile meslek sistemlerinin birbirinden kopması ve bağımsızlaşması süreklilik kazandığında veya uzun süre devam ettiğinde formel eğitim ile meslek başarısı arasındaki ilişki de esneyecektir. Bununla birlikte aynı zamanda bireysel becerileri değerlendirmeye yönelik olmayan üretim ve çalışma biçimleri büyüyecek ve meslekle araçsal ilişki kurulmaya başlanacaktır. Sonuç olarak liyakat motivasyonu yok olacak ve “çalışmaya isteksizlik, iş ahlakının bozulması ve bireyin giderek artan psikolojik bunalıma girmesi şeklinde ortaya çıkan bir genel “motivasyon krizi” ortaya çıkacaktır (Vergin, 2008: 51). Bu durumda liyakat motivasyonunun yeniden uyarılması aşağıdaki iki koşulun gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlardan ilki, yedek işgücü ordusunun, yani işsizler ordusunun işgücü pazarında etkili bir rekabet yaratmasıdır. İkincisi ise; eğer, alt gelir grupları veya en az ücret düzeyi ile çalışmayan, aktif olmayan işgücü arasında yeterli bir gelir farkının oluşmasıdır. Kısacası ücretlerin yükselmesidir. Bu durumda bağımlı veya ücretli işgücü için tekrar ücretli emek dolaşımına girmek çekici hale gelecektir (Habermas, 1973: 115)

Habermas'ın Kriz Teorisi Bağlamında Türkiye

Habermas (1973: 50) geç kapitalist toplumlarda kriz eğilimlerinin sınıflamasını ampirik veriler yerine önemli karşıt argümanların sunumu ile sınırlı bir çerçeve içinde yapacağını belirtmektedir. O, çalışmasının yayınlandığı zaman diliminde olası kriz eğilimlerini analiz edecek derecede olgunlaşmış “ampirik indikatörler” henüz yeterli düzeyde var olmadığı için kendisini bu konudaki temel argümanları ortaya koymakla sınırlamaktadır. Bu makale ise kendini Habermas'ın geliştirdiği kriz kuramının temel argümanları çerçevesinde kalarak bazı somut olgular üzerinden Türkiye'deki olası kriz eğilimlerine işaret etmekle sınırlamaktadır.

Her şeyden önce Türkiye'de bugünkü verili koşullar içinde etkili bir ekonomik krizin varlığı tartışma götürmez. Nitekim daha yakın geçmişte Türkiye'nin bazı saygın ekonomistleri (Boratay, 2017) 2016 Temmuz'u sonrasında yaşanan sermaye hareketlerinin ekonomide “sallantı ve çalkantı” yarattığını ancak, “bunlar da bir krizi tetikleyecek boyutta, biçimde ani durma”nın söz konusu olmadığını ileri sürerken, bugün dört başı mamur bir ekonomik krizin içinde olduğumuza dikkat

kendisinin ve kapasitesinin sahibi olduğunu ve bu yetileri için topluma karşı hiçbir” sorumluluğunun olmadığı anlayışına dayanmaktadır ve bu bağlamda Macpherson Hobbes'un bireyci değil, sahiplenici bireyci olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşımla bakıldığında Hobbes'un ünlü insan doğasına ilişkin görüşü de sahiplenici birey, diğer bir ifadeyle herhangi bir sınırlama tanımayan serbest piyasa toplumunun sahiplenici bireyine, ekonomik aktörüne işaret etmektedir (Berkatay, 2010: 92-93).

çekmektedirler (Boratav, 2018). Diğer bazı ekonomistler ise son aylarda ulusal para biriminin dolar karşısında değerlenmesiyle birlikte gelecek krizlerin daha şiddetli olacağını ileri sürmektedirler (Akçay, 2018). Ayrıca bazı büyük ve köklü sendikalar (disk.org.tr, 2018) yaşanmakta olan ekonomik krizin etkilerinin somut biçimde görülmeye ve sıradan insanın yaşamına yansımaya başladığını belirtmektedirler.

Ancak Türkiye’de sadece bir ekonomik krizin olmadığını, Habermas’ın kategorize ettiği diğer kriz eğilimlerinin işaretlerinin olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin, genel olarak üniversite mezunları arasında, özellikle de eğitim sistemiyle bütünleşik öğretmenlik alanında işsizlerin artış göstermesi eğitim ve meslek arasındaki bağın esnediğine işaret etmektedir. Çünkü bir taraftan “üniversite diploması enflasyonu” sonucu diplomalarda değer kaybı yaşanırken, diğer taraftan vasıf kazandıkları alanda çalışmayanların sayısı giderek artmaktadır. Üniversite mezunu gençler özel güvenlik görevlisi olmak, çağrı merkezlerinde çalışmak gibi kazandıkları niteliklerle uyuşmayan işlerde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Kuşkusuz bu değişimin “Biz boşuna mı okuduk” cümlesinde somutlaşan bir motivasyon sorgulamasına yol açması kaçınılmazdır.

Diğer taraftan daha önce ticarileşmemiş ve hukuksallaşmamış birçok toplumsal ilişki alanı hizmetler sektörünün genişlemesiyle birlikte ekonomik sisteme dahil olmaktadır. Örneğin bireysel alanda geniş çaplı aile ve yaşam koçluğu gibi türlü mesleklerdeki ve psikolojik danışma merkezlerindeki artış bunun işaretleri olarak yorumlanabilir. Kuşkusuz bu örnekler çoğaltılabilir. Bu çerçevede makalenin bundan sonraki bölümünde özellikle meşruiyet ve motivasyon krizlerine olgusal örnekler aracılığıyla dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bu olguların söz konusu kriz eğilimlerinin varlığına yeterli düzeyde ampirik kanıt oluşturmadığı ileri sürülebilir. Ancak bu durumda bile olguların yeterince olgunlaşmamış ve sıklaşmamış olması kriz eğilimlerinin varlığını tamamen ortadan kaldırmayacak veya onları tartışma konusu olmaktan çıkarmayacaktır.

Diğer taraftan kuşkusuz Türkiye geç kapitalist veya ileri kapitalist ülkelerden farklı niteliklere sahiptir. Ancak bununla birlikte Türkiye’nin 80’li yıllardan itibaren içinde bulunduğu küresel ekonomik bütünleşme süreci ve ulaştığı bütünleşme aşaması onun diğer ülkelerdeki kapitalist ekonomik kriz eğilimlerini yapısal olarak taşıdığını ve bunlardan muaf olmadığını göstermektedir. Dahası, merkez-çevre ilişkileri bağlamında bakıldığında henüz bir çevre ülkesi olmaktan tamamen çıkamamış Türkiye’nin merkezin çevreye yaydığı kriz rüzgarından enikonu etkileneceği açıktır. Bu yaklaşımla bakıldığında Habermas’ın gelişmiş kapitalist ülkeler bağlamında yürüttüğü kriz tartışmasının Türkiye’deki değişimleri açıklamada (kitlesel sadakati garanti altına alacak gelişmiş bir sosyal devlet olma gibi) bazı sınırlılıkları olmakla birlikte, kullanılacak elverişli bir kuramsal çerçeve sunduğu ileri sürülebilir. Kuşkusuz bu kuramın eleştirisiyle birlikte.

Olgusal Örneklerle Krizi Eğilimleri

Habermas’ın kriz kuramına dayanarak yukarıda da değinildiği gibi ekonomik sistemin “emirleri” siyasi ve bürokratik idare tarafından serbest pazar mekanizmasının gerekliliklerine uygun biçimde yerine getirilmediğinde bu bir rasyonalite kriz olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan devlet bu emirlere veya zorunluluklara uygun çıktılar sunduğunda sonuç olarak sınıflar arası eşitsizliğin devamını sağlamakta ve sermaye sınıfının çıkarlarına uygun politikaları devlet eliyle uygulamaktadır. Böylece sınıflar arası çatışma bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmakta ve bu durumun kitlelere meşrulaştırılarak tekrar kabul ettirilmesi gerekmektedir. Kısa bir ifadeyle bu durumda liberal pazar mekanizmasının meşruiyeti toplumsal aktörler nezdinde tartışılır hale gelerek sorgulanmakta ve buna bağlı olarak meşrulaştırılma ihtiyacı doğmaktadır. Bu konuda Türkiye’den kuşkusuz çok sayıda örnek verilebilir. Ancak bu makalenin kısıtlılığı içerisinde olguyu en iyi biçimde temsil eden sınırlı sayıda örneklerle yetinilecektir. Bu çerçevede verilecek en iyi örneklerden birisini devletin istihdamı teşvik etmek üzere işverene sağladığı destekler oluşturmaktadır. 9 Şubat 2017 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanan 687 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 1999 tarihli 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu’na geçici maddeler eklenerek, 1.2.2017-31.12.2017 tarihleri arasında özel sektör işverenlerince İŞKUR’a kayıtlı işsizler arasından işe alınan her bir sigortalı için işverene belirli miktarda prim desteği verilmektedir (resmigazete.gov.tr, 9 Şubat 2017). Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu’na (tisk.org.tr) göre “Çalışma Hayatında Milli Seferberlik” girişimi kapsamında, Hükümetin “işverenlerin 2017 yılında yeni işe alacakları çalışanlar için ödemeleri gereken primlerin

Devlet tarafından karşılanması memnuniyet vericidir” ve bu teşvikler “Türkiye tarihinde işverenlere verilen en kapsamlı istihdam teşvikleri olarak” nitelendirebilecek düzeydedir. Oysa Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na göre (disk.org.tr, 2017) bu yasal düzenleme ile işverene sağlanan istihdam teşvikleri işçilerden yapılan kesintilerden biriktirilen İşsizlik Fonu’ndan verilmekte ve böylece esasen işçiden alınarak işverene ekonomik kaynak aktarılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Habermas, farklı toplumsal kesimler arasındaki refah veya toplumsal zenginliğin bölüşümü krizinin pazar mekanizmasına müdahale eden geç kapitalist toplumlarda da devam etmesini devletin sermayenin politikasını başka araçlarla devam ettirmesi olarak yorumlamaktadır. Bu bağlamda bakıldığında söz konusu yasal düzenlemenin açık biçimde devletin müdahalesiyle bir toplumsal sınıfın lehine yapıldığı ve buna bağlı olarak sınıf karşıtlıklarını açığa çıkardığı ileri sürülebilir. Bu koşullarda devlet neden eşitsiz bir dağıtım yaptığını siyasal sistem içinde meşrulaştırmak zorunda kalmaktadır. Bu meşrulaştırma işlemi Habermas’a göre farklı toplumsal kesimlerin taleplerinin kamusal alanın kazanması ve kamusal alanın genişlemesi anlamına gelmektedir. Oysa bu yönde bir hareketlilik tam da kitlesel sadakat yoluyla üretilen meşruiyeti sorgulanır hale getirmektedir. Daha önce de değinildiği gibi kitlesel sadakat ailenin, kariyerin ve tüketimin özel alanına çekilmiş, devletin sunduğu sosyal yardımlara ilginin yüksek, politik katılım süreçlerine ilginin ise az olduğu bir değişime işaret etmektedir. Dolayısıyla farklı toplumsal kesimlerin taleplerinin kamusal alanın kazanması ve buna bağlı olarak kamusal alanın genişlemesi tam da bu sessiz, depolitize olmuş kitlenin politikleşmesini, katılım süreçlerine ilgisinin artmasını ifade temektedir. Bu durumda devlet sosyo-kültürel unsurlara müracaat ederek buradan meşruiyet üretmeye çalışmaktadır ki, bu da idari kararlarla değerler ve normlar alanına müdahale anlamına gelmektedir. Bu müdahale ise Habermas’ın betimlediği gibi sosyo-kültürel ürünlerin idari olarak işlenmesi anlamına gelmektedir. Bu müdahaleyle birlikte sosyo-kültürel alanın unsurlarının taşıdıkları veya sahip oldukları içerik ve anlam kamusal konular haline gelmekte, yani siyasi ve bürokratik yapılanmanın sosyo-kültürel alanda idari kararlarla değer ve norm üretmesi bunların kamusal alanına yol açmaktadır. Böylece ekonomik alanda başlayan kriz siyasal alana doğru rasyonalite ve meşruiyet krizi olarak yayılmakta, daha sonra ekonomi ve siyasi alanlarla sınırlı kalmayarak meşruiyet krizinin bir adım ötesine geçerek sosyo-kültürel alana genişlemektedir. İşte sosyo-kültürel alandaki bu buhran Habermas tarafından motivasyon krizi olarak tanımlanmaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi Habermas’a göre motivasyon krizi iki farklı düzeyde gözlenmektedir. Bunlardan birisi başta ahlak alanı olmak üzere diğer dünyayı kavrama, açıklama ve anlamlandırmanın kültürel aktarımlar alanıdır. Bu alandaki kriz eğilimleri toplumsal normların kabulü ve aktarımında sorunlar biçiminde ortaya çıkmaktadır ki, bu da anomi hali olarak somutlaşmaktadır. Motivasyon krizinin ortaya çıktığı diğer düzey ise aile, eğitim ve kitle iletişiminde yapısal değişikliklerin yaşanmasıdır. Bu yapısal değişimler ise değerlerin değişimi ve üretimine işaret etmektedir. Böylece temelde motivasyon krizi toplumsal bütünleşmeyi ve istikrarı tehdit eder hale gelmektedir. Habermas’ın ifade biçimiyle tekrarlandığında, sosyo-kültürel sistemin çıktıkları devlet ve ekonomik sistem için bozuk işlevli ve işlevsiz hale geldiğinde motivasyon krizi kapıya dayanmış demektir. Özcesi, normlar ve değerler alanı uygulanan ekonomik ve siyasi kararları meşrulaştırma işlevini yerine getir(e)miyorsa, işlevsiz hale geliyorsa veya bozuk işlevler üretiyorsa buhran toplumsal bütünleşmeyi sağlayan sosyo-kültürel alana sirayet etmiş demektir ki, bu durumda artık söz konusu olan ekonomi, rasyonalite değil, sosyo-kültürel alana sirayet etmiş motivasyon krizidir.

Türkiye’de devletin ekonomiye müdahalesine ve bununla birlikte oluşan meşruiyet ve motivasyon krizi eğilimine işaret eden ikinci önemli örnek bir dönem uygulanan torunlarına bakan anneanne ve babaanneler için getirilen maaş ödemesidir. Kısaca “*Büyükanne Projesi*” olarak anılan ve yasalaştığı tarihte Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı⁶ (buyukanne.cs.gb.gov.tr) arasında imzalanan bir protokol ile yürürlüğe giren “*Kadın İstihdamının Desteklenmesi için Büyükanne Projesi*” ile “özel sektörde, iş sözleşmesine tabi ve sigortalı olarak bir işte fiilen” çalışan, destek süresince işten ayrılmayan 18 yaş üstü, bakılacak çocukları 3 yaşını tamamlamamış annelerin çocuklarının bakımının karşılanması amaçlanmaktadır. Bu proje ile de

⁶ 10. 07. 2018 tarihli, 30474 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile adı geçen bu iki bakanlık Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ismi altında yeniden yapılandırılmıştır.

ekonomik bakımdan esas olarak özel sektör desteklenmekte ve böylece işverenlerin çocuk sahibi çalışanları için çocuk bakım yeri veya kreş açma yükümlülüğü kaldırılmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında söz konusu uygulama işverene bir ekonomik katkı, yani emeğin verimliliğinin artırılması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu projede devletin vereceği katkının İşsizlik Fonu'ndan aktarılması da bir önceki örnekte olduğu gibi ücretli kesimden sermaye sahibi kesime kaynak aktarımı bağlamında açık biçimde meşruiyet krizine işaret etmektedir.

Diğer taraftan bu uygulamada Habermas'ın motivasyon krizi bağlamında işaret ettiği gibi geleneklerden yararlanılmakta ve hatta idari kararlarla gelenek üretilmeye veya yeniden üretilmeye çalışılmaktadır. Nitekim o zamanki Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı (www.aile.gov.tr) büyükanneye destek projesindeki amaçlarının, “kadın istihdamını desteklemek ve geleneksel aile bağlarını kuvvetlendirmek” olduğunu belirtmektedir. Bakan'a göre “hayat şartları ve yoğun çalışma temposu nedeniyle "geleneksel aile" olarak adlandırılan geniş aile modelinin yerini” çekirdek aileler almakta, bu nedenle projeye “geleneksel aile modelinin” güçlendirilmesi amaçlanmaktadır. Görüldüğü gibi projeye bir taraftan kadınların istihdamı artırılmaya çalışılırken, diğer taraftan uygulama “geleneksel aile bağlarının güçlendirilmesi” ile ilişkilendirilerek başka kadınlar tarafından çocukların bakımı karşılanarak gerçekleştirilmektedir. Böylece bir bakıma ekonomi dünyasının taleplerine uyumlu bir biçimde siyasi ve idari kararlarla rasyonalite krizi aşılmaya çalışılmaktadır. Daha somut bir ifadeyle devlet ekonomik sistemin “emirlerine” uygun kararlar almakta ve böylece sermaye sınıfının politikalarını çıplak biçimde uygulamaktadır. Bu durum, Habermas'ın da dikkat çektiği gibi, diğer sınıflar nezdinde bir meşrulaştırmaya ihtiyaç oluşturmakta ki, bu da beraberinde kamusallaşmayı getirmektedir. Böylece kamusal alanın sınırları genişlemekte ve depolitize olmuş kitlesel sadakat dağılmaktadır. İşte tam da bu noktada devlet sosyo-kültürel alandan meşruiyet devşirmeye çalışmakta ve bunu sağlamak için de “geleneksel aile bağları”na başvurmaktadır.

Büyükanne Projesi bağlamında şu üç farklı noktada ortaya çıkacak olası meşruiyet ve motivasyon krizi eğilimlerine işaret edilebilir. Bunlardan birincisi bu uygulama bugüne kadar enformel olan ve siyasi-idari kararların nesnesi haline gelmemiş toplumsal alanların ekonominin, yani rasyonelleşmenin alanına dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Habermas'ın vurguladığı gibi toplumsal ilişkilerin hukuksallaşması, ticarileşmesinden ve de aile kurumunun geleneksel ilişkilerinin idari kararlarla meta formuna sokulmasından söz etmek gerekir.

Söz konusu proje bağlamında ikinci olarak, yine Habermas'ın dikkat çektiği gibi “bilimselleşmiş ve psikolojikleşmiş” bir meslek alanı haline gelmiş olan çocuk bakımının, bu alanın eğitimi ile bağının gevşemesine işaret etmek gerekir. Habermas, daha önce de değinildiği gibi eğitim süreçleri ile meslek sistemlerinin birbirinden kopması ve bağımsızlaşmasının süreklilik kazanması durumunda formel eğitim ile meslek başarısı arasındaki ilişkinin de esneyeceğini, buna bağlı olarak “liyakat ideolojisinin” aşınacağını ileri sürmektedir. Tekrarlama pahasına, motivasyon krizi bağlamında Habermas “liyakat ideolojisi”ne değinmekte ve liyakat ideolojisi “bireysel yetenekler, beceri, başarıya bağlı olarak toplumsal kazanımların dağıtılması” veya üleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda bakıldığında Büyükanne Projesi bağlamında gerçek anlamıyla bir motivasyon krizinden söz edilebileceği ileri sürülebilir. Çünkü bir taraftan bugüne kadar idari kararlara ve ekonomik sisteme nesne olmamış sosyo-kültürel bir alan olan “büyükanne-torun” ilişkisi ticarileşmekte, hukuksallaşmakta, diğer taraftan bununla birlikte liyakat ideolojisi sorgulanır hale gelmektedir. Çünkü bu projeye karşılanmaya çalışılan çocuk bakımı hizmetlerinin formel eğitim süreçlerinde elde edilen liyakat ve başarı ile bağı olan meslek alanlarını etkilememesi beklenemez. Bu çerçevede bakıldığında ekonomik sistemin talepleri doğrultusunda planlanmış rasyonel idari kararın eğitim süreci ile meslek arasındaki bağı olumsuz etkileyecek motivasyon krizi eğilimi taşıdığı ileri sürülebilir. Daha somut bir ifadeyle, rasyonalite krizi bağlamında torunlarına bakacak büyükanne sayısı kadar çocuk bakıcısının istihdam edilmemesi, buna bağlı olarak motivasyon krizi bağlamında, çocuk gelişimi ve bakımı okullarına başvuracak öğrenci sayısının azalması ve bu meslek dalında bireysel başarının ve liyakatın ölçülmesini negatif etkileyecek bir zincirleme işleyişin söz konusu olduğu söylenebilir.

Son olarak bu projeye diğer önemli bir motivasyon krizi eğilimine işaret eden kültürel aktarımların gerçekleşmesi bağlamında bakmak yerinde olacaktır. Yukarıda değinildiği gibi geleneksel aile modernleşme süreci içinde çekirdek aileye dönüşmekte ve geleneksel aile bağları zayıflamaktadır.

Zaten yetkililer tarafından projenin amaçları özel sektörde kadın istihdamını artırmak ve geleneksel aile bağlarını yeniden güçlendirmek olarak formüle edilmektedir. Bu bağlamda Habermas'a dayanarak burjuva toplumlarının "kendi kendilerini üretmeyen ve yeniden üretmeyen kültürel koşullara bağımlı" olduklarını ve bu nedenle meşruiyet için gerekli "kültürel çerçeve koşullarını paraziter biçimde geleneklerden" ürettiklerini bir kez daha hatırlatmak gerekir. Yukarıda da belirtildiği gibi kapitalist sistem "motivasyon üreten geleneksel yapıları yok ederken, bunların yerine ikame edilecek normatif yapıları" üretememekte veya bunları "idari kararlarla" üretmeye çalışmaktadırlar. Söz konusu proje örneğinde de meşruiyet sağlama bağlamında bozulmuş veya yok olmuş geleneksel aile bağlarının yeniden "tamir edilmesi" veya üretilmesi argümanı kullanılmaktadır. Ancak, yine Habermas'a dayanarak bir kez daha vurgulamak gerekir ki, meşruiyet açısından önemli olan kültürel aktarımlar idari yollarla üretilemezler. Ayrıca sosyo-kültürel unsurların idari yollarla araçsallaştırılması, onların içerdiği anlam ve değerlerin kamusal kazanmasına yol açmaktadır. Bu ise depolitize hale gelerek özel alana çekilmiş meselelerin söylemsel irade oluşumu, yani kamusal müzakere konusu niteliği kazanmaları anlamına gelmektedir.

Kuşkusuz yukarıda verilen örnekler çoğaltılabilir. Özellikle eğitim ve meslek sistemiyle ilişkili uygulamalar bir taraftan ekonomik sistemin taleplerine yanıt verecek biçimde biçimlenmekte (örneğin, üniversite-sanayi işbirliği veya meslek eğitimi-özel sektör işbirliği), ancak bu alanlar aynı zamanda liyakat, başarı, yetenek, iş ahlakı gibi önemli sosyo-kültürel unsurların aktarımıyla karşılıklı bağımlılık içinde olduğu için bu alanlarda motivasyon krizi eğilimlerine yol açmaktadırlar. Nitekim, aldıkları eğitim ile meslekleri arasındaki bağ kopmuş olan üniversite mezunları "biz boşuna mı okuduk" sorusunu yöneltirken, birçok üniversite mezunu iş bulamamaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Araştırma Merkezi'nin *Sosyal Göstergelerle Gençlik* başlıklı çalışmasına göre (Çelik, 2014) Türkiye'nin 2000'li yıllarda yaşadığı her ekonomik krizden en olumsuz etkilenen kesimi 15-24 yaş grubu arasındaki gençler oluşturmaktadır. Hem 2001, hem 2008 ekonomik krizinde bu yaş grubundaki gençler arasında işsizlik en yüksek oranlarına (2001'den sonra % 13.1 den % 19.2'ye, 2008'den sonra ise % 20'den % 25.3'e) ulaşmıştır. Güncel rakamlara göre 2005 yılında 277 bin olan üniversite mezunu işsiz sayısı 2018 yılında 1 milyon 111 bin kişiye yükselmiştir. Ayrıca daha önce de vurgulandığı gibi mezunlar arasında iş sahibi olanlar ise kendi mesleklerini icra edemediklerini, maddi ve manevi çöküş yaşadıklarını ifade temekteler (Danyıldız, 2018).

Kuşkusuz eğitim ve meslek, meslek ve liyakat arasındaki bağın kopması veya geri beslemenin kesintiye uğraması meslek ahlakı edinme, statü kazanarak toplumun bir üyesi olma olanaklarını sınırlandırmakta ve bunun bir sonucu olarak meslekle araçsal bir ilişki kurulmaktadır. Bu değişim ise beklenebileceği gibi emeğin niteliğini ve verimliliğini artırmak yerine motivasyon krizine yol açmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi Türkiye'den kriz eğilimlerine verilebilecek örnekler çoğaltılma potansiyeline sahip görünmektedir. Ancak bir makalenin sınırları çerçevesinde ele alınan kuram bağlamında bakıldığında bu örneklerin olası kriz eğilimlerine yeterli seviyede açıklık getirecek kapasiteye sahip olduğu ileri sürülebilir. Diğer taraftan tartışılan örneklerin daha önce de belirtildiği gibi ampirik bir analiz zemininden çok, olası kriz eğilimlerine dikkat çekmek bağlamında kullanıldığını, bu maksatla ele alındığını tekrar belirtmek gerekir.

Sonuç

Habermas'ın kuramına yönelik eleştirilerden belki de en önemlisi onun olası toplumsal değişimleri "siyasal bir eylem" kuramı ve "devrimci bir özne" teorisi geliştirmeden tartıştığını ileri süren eleştiridir (Held ve Simon, 2006: 408). Held ve Simon'a göre Habermas'ın kriz tartışmasında "bizler, gerçek dönüşümün doğasıyla ilgili olarak karanlıkta kalmaktayız. Devrimci bir öznenin yokluğunun daha ileri bir sonucu, Habermas'ın tartışmasından herhangi bir siyasal sonuç çıkarmanın zorluğudur". Bu çerçevede Habermas'ın kriz kuramının "pratik imaları geliştirilmeden" bırakıldığını ileri sürmektedirler. Gerçekten de Habermas'ın meşruiyet krizi kuramı, ekonomiyi kapsayan sistem krizinden toplumsal yaşamın diğer bütün alanlarına sirayet eden bir rota izleyerek toplumsal aktörlerin eylem alanlarını öylesine sınırlandırmaktadır ki bu toplumsal bütünü felç eden durumdan nasıl çıkılacağı açık biçimde görülememektedir. Kuşkusuz Habermas kamusal söylem ve irade oluşumu süreçlerine göndermede bulunmaktadır. Ancak krizlerin çıkış noktası sistem dünyası olduğuna göre oraya

dokunmadan kitlesel sadakatle içi boşaltılmış kamusal müzakere alanının çözüm kapasitesi tartışmalı kalmaktadır.

Bazı araştırmacılar (Swingewood, 1998: 344) ise Habermas'ın kriz teorisinin Parsons'ın işlevselci kuramına “çarpıcı” biçimde benzediğini ileri sürmektedir. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde değinildiği gibi Habermas'ın kendisi Parsons'a atıfta bulunarak sistem bütünleşmesi ve sosyo-kültürel bütünleşme arasında ayırım yaptığını ve bu ayırımı onun kavramlarını kullandığını belirtmişti. Bu bağlamda bakıldığında iki kuram arasında en azından sistem ve toplumsal bütünleşmeyi açıklamada kullanılan kavramların benzerlik taşıdığı ileri sürülebilir. Diğer taraftan Habermas'ın kuramsal yaklaşımı da işlevselci yaklaşımda olduğu gibi toplumsal eylemin taşıyıcıları olan öznelerle özgürlük alanı bırakmamakta ve Swingewood'un (1998: 344) anlatımıyla “sistem öznelerin dışında işlemekte”, toplumsal özneler ekonomik sistemin harekete geçirdiği krizlerin nesnesi konumunda görülmektedirler. Bu bağlamda Swingewood Habermas'ı eylem ve sistem teorisini bütünleştirmede başarısız bulmakta ve “bu iki kavramsal strateji” arasında bir ilişki veya bütünleşme kurmaktan çok “ikisi arasındaki ayrılığı derinleştirdiğini” ileri sürmektedir.

Vergin (2008: 50- 51) ise Habermas'ın “ileri kapitalist toplumlarda meşruluk krizi” çalışmasında esas olarak Weber'in meşruiyet kavramına yakın bir yerde durduğunu ve bu bağlamda esas olarak “toplumsal ve siyasal sistemin hangi yollarla” meşrulaştırıldığına “merkezi bir önem” atfettiğini, ancak bu yaklaşımını 90'lı yıllarda “normatif bir bakış açısı” edinerek değiştirdiğini ileri sürmektedir. Ona göre Habermas 90'lı yıllarda artık tek başına ampirik olarak meşruluk üretmenin, yani “kitlelerin sadakatinin” yeterli olmadığını, siyasal sistemin aynı zamanda evrensel insan hakları gibi belirli normlara dayanması gerektiğini düşünmektedir. Vergin, bu noktada Habermas'ın liberal demokrasinin iki meşruiyet kaynağını oluşturan “insan hakları ve halkın egemenliği” kavramları arasında bütünleşme yerine çelişme olabileceğini ve liberal demokrasinin bunlardan hangisine öncelik tanınacağı konusunda yetersiz kalacağını öngörerek liberal ve cumhuriyetçi demokrasi modellerinin yetersizliklerini aşmaya çalıştığı müzakereci demokrasi modelini geliştirdiğini ileri sürmektedir.

Habermas geç kapitalist toplumlarda meşruiyet krizini tartışırken Weber'in meşruiyet kavramını ve Schimttçi “*kararcılık okulu*”nu eleştirmektedir. Bu eleştiri kapsamında motivasyonların sembolik alanın sosyalleşme süreçlerinde içselleştirilmesi niteliğine ve motivasyon sağlayan değer ve normların içsel bir gerçeklik ilişkisine sahip olduklarını, bu nedenle sadece meşrulaştırma temelleri olarak ele alınamayacaklarını, meşruiyetin aynı zamanda gerçekte bağlantısının olması gerektiğini ileri sürmektedir. Kuşkusuz bu çerçevede de motivasyonların sadece meşruiyet üretme aracı olarak görüldüklerinde kararların meşruiyetinin legal yollar ve süreçlerle sınırlandırıldığını, yani “meşruiyetin legallığe” indirildiğini belirtmektedir. Oysa legallik kendiliğinden veya kendisine içkin olarak meşruiyet üretmez, yani “devletin hukuk üretme ve uygulama tekeli rasyonel kurallara dayanan bir sistem içinde yerine getirmesi yeterli” değildir. İşte bu nedenle pozitif hukuk “değer rasyonel oydaşmaya” gereksinim duymaktadır (Habermas, 1973: 133, 139).

Türkiye'nin dünyanın en büyük yirmi ekonomisi arasında yer alması gerektiği beklentisi ve küresel ekonomik sistemle oldukça ileri seviyede olan bütünleşme düzeyi dikkate alındığında her ne kadar gelişmiş batılı ülkeler kadar “ileri” olmasa da Habermas'ın kuramı bağlamında tartışılacak kadar “geç” kapitalist bir ülke olduğu söylenebilir. Ayrıca söz konusu kuramın argümanları genel olarak kapitalist ekonomik sistemin içsel kriz eğilimlerine işaret etmektedir. Bu çerçevede bakıldığında Habermas'ın kriz kuramının Türkiye'deki olası kriz eğilimlerini tartışmak için kısıtlı da olsa kullanılabilir bir nitelikte olduğu düşünülebilir. Habermas'ın meşruiyet krizi kuramı bağlamında bakıldığında Türkiye'de sistem bütünleşmesi bağlamında ekonomi ve rasyonelite, sosyo-kültürel bütünleşme alanında ise meşruiyet ve motivasyon krizi olarak tanımlanabilecek eğilimlerin gözlemlenebilecek düzeyde somutlaşmaya başladığı ileri sürülebilir.

Kaynakça

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (aile.gov.tr), “Bu projeye kadınlarımız güçlendirmeyi, iş yaşamından kopmadan aile ve çocuk sahibi olmalarını hedefliyoruz”, <http://www.aile.gov.tr/haberler/bu-projeyle-kadinlarimizi-guclendirmeyi-is-yasamindan-kopmadan-aile-ve-cocuk-sahibi-olmalarini-hedefliyoruz> (Erişim: 22.02.2017).

Akçay, Ümit (2018). “Dolar indi, kriz bitti mi?”, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/11/01/dolar-indi-kriz-bitti-mi/> (Erişim: 16. 11. 2018).

Berktaş, Fatmagül (2010), “Liberalizm: Tek Bir Teorik Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 4. Baskı, (Der.) H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 47-114.

Boratay, Korkut (2017). “Yakın gündemde kriz var mı?”, *Birgün* (24.02.2017). <http://www.birgun.net/haber-detay/yakin-gundemde-kriz-var-mi-148091.html> (Erişim: 24.02.2017).

Boratay, Korkut (2018). “‘Lütf düzeni’ ve kriz”, <https://www.birgun.net/haber-detay/lutf-duzeni-ve-kriz-228117.html> (Erişim: 16. 11. 2018).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (csgeb.gov.tr), “Büyükanne Projesi Başvuru Şartları”, <https://buyukanne.csgeb.gov.tr/#/app/giris> (Erişim: 24.02.2017).

Çelik, Kubilay (2014), “İlkokul mezunları istihdamda ilk sırada”, <http://www.memurlar.net/haber/468657/> (Erişim, 27.02.2017).

Danyıldız, Meral (2018). “Maddi ve manevi çöküntü içindeyiz”, <https://www.birgun.net/haber-detay/maddi-ve-manevi-cokuntu-icindegiz-237593.html> (Erişim: 22. 11. 2018).

Devrimci İşçi Sendikaları (disk), “17 Şubat 2017. İşsizin Parasına Elkoyup İşverene Vermek Ne “Helal”dir Ne de “Hoş!”, <http://disk.org.tr/2017/02/issizin-parasina-el-koyup-isverenlere-vermek-ne-helaldir-ne-de-hos/> (Erişim: 22.02.2017).

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (disk.org.tr, 2018). İşsizlik ve İstihdam Raporu Kasım 2018, s.5, <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2018/11/DISK-AR-is%CC%A7sizlik-ve-istihdam-raporu-Kas% C4%B1m-2018.pdf> (Erişim: 16. 11. 2018).

Fraser, Nancy (2006), *İhtiyaçlar Mücadelesi* (Çev. A. T. Kılıç), Agora Kitaplığı, İstanbul.

Habermas, Jürgen (1973), *Legitimationsprobleme im Spaetkapitalismus*, : Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main.

Held, David, Simon, Larry (2006), “Habermas’ın Geç Kapitalizme Dair Kriz Kuramı”, (Çev. H. E. Bağçe), *Frankfurt Okulu*, 2. Baskı, (Ed.) H. Emre Bağçe, Doğu Batı Yayınları, Ankara, s. 387-411.

Kanun Hükmünde Kararname, Karar Sayısı: KHK 687. *Resmi Gazete 9 Şubat 2017*, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/20170209.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/02/2017> (Erişim: 10.2.2017).

Slatery, Martim (2011), “Yapısal-İşlevselcilik”, (Çev. C. Özdemir), *Sosyolojide Temel Fikirler*, (Yay. Haz.) Ümit Tatlıcan&Gülhan Demiriz, Sentez Yayıncılık, Bursa, s. 375-383.

Swingewood, Alan. (1998). *Sosyolojik düşüncenin Kısa Tarihi*, 2. Baskı, (Çev.) O. Akınhay, Bilim Ve Sanat Yayınları, Ankara.

Türkiye İşverenler Sendikası (tisk, 10 Şubat 2017), “Tisk Başkanı Önen: “İşverene Getirilen Teşvikler İstihdama Olumlu Katkı Sağlayacak””. <http://tisk.org.tr/wp-content/uploads/2017/02/T%C4%B0SK-BASIN-B%C3%9CLTEN%C4%B0-10-02-2017.pdf> (Erişim: 22.02.2017).

Vergin, Nur. (2008). *Siyasetin Sosyolojisi*, 6. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.